



JAZO TUSHUNCHASI TUSHUNCHASI VA TIZIMI

*Karimov Islom Umidullo o'g'li**IIV Surxondaryo akademik litseyi Huquqshunoslik fanlari o'qituvchisi*

Kalit so'zlar: Jazo – jinoyat huquqining markaziy institutlaridan biridir, chunki u jinoiy javobgarlikni amalga oshirishning yetakchi shaklidir. Jinoiy javobgarlikni amalga oshirish vositasi sifatida nafaqat jazo choralari, balki boshqa xil jinoyat-huquqiy (tibbiy, tarbiyaviy yo 'sindagi majburiy choralalar, shartli hukm va sh.k.) ta'sir choralari qo'llanishi bois, jinoiy javobgarlik jazodan farqli o'laroq, yanada kengroq va ixchamroq yuridik kategoriya ekanligini ta'kidlash lozim. Bir tarafdin jazo – shaxs tomonidan jinoyat sodir etilishining mantiqiy oqibatidir, boshqa tarafdin esa, JK tomonidan himoya qilinayotgan ijtimoiy munosabatlarni tiklashning bir vositasidir ham. Aynan jinoyatlar uchun jazo tayinlanishi jinoyat qonunini ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatish vositasiga, huquqiy normalarni shaxs, jamiyat va davlatni huquqqa xilof tajovuzlardan himoya qilishning amaliy vositasiga aylantiradi.

Jinoiy javobgarlikning samaradorligi haqidagi masala jazoning samaradorligi masalasiga jiddiy ta'sir qiladi. «Jazoning samaradorligini ijtimoiy ongga va sudlangan shaxsga ta'sir etish oqibatida jazo maqsadlarini amaliy jihatdan yuzaga chiqarish (erishish darajasi) deb ta'riflash mumkin. Jinoyat, jinoyat-ijroiya, jinoyat-protsessual qonunchilik hamda mazkur qonunlarning jinoyatchilikka qarshi kurashda qo'llanish amaliyoti jamiyat rivojlanishining obyektiv qonuniyatlariga va ijtimoiy munosabatlarning barcha yig'indilariga eng yuqori darajada muvofiq kelgan taqdirda jazoni eng yuqori samaradorlikka erishilgan deb hisoblash mumkin».

O'z navbatida, jazo samaradorligi uni belgilash xususiyatlariga to'g'ri proporsional nisbatdadir, chunki jazo mohiyati va uning o'rni qanchalik darajada aniqroq anglanilsa, jinoyatni sodir etgan shaxslarga nisbatan muvofiq ta'sir ko'rsatish usullarini va uslublarini tanlash shunchalik muvofiq darajada yuqori samarali bo'ladi



va, demak, jinoyat qonunchiligining ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish jarayoniga ta'sir ko'rsatishi ham ortib boradi.

JK 42-moddasi jinoiy jazoning butun tizimi uchun jiddiy asoslovchi ahamiyatga egadir, chunki mazkur modda davlat tomonidan ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatishning tanlanadigan va jazo sifatida tan olinadigan usulni qonuniy tarzda ta'minlaydi. Jazolash tushunchasi va maqsadlarining qonun normasida ta'riflanishi nafaqat jinoyat qonunining qo'llanishidagi bir xillikka, balki yuridik mahoratning mukammallashuviga va shu orqali jinoyat qonuni rivojlanishining tadrijiyligiga, tizimlilikiga va ilgarilab borishiga ham sababchi bo'ladi.

Tarkib nuqtai nazaridan, JK 42-moddasi ikki qismdan tashkil topgan bo'lib, ulardan birinchisida jazo tushunchasi keltirilgan, ikkinchisi esa uning maqsadlarini belgilaydi. Ko'rib chiqilayotgan normani mana shunday yo'sinda talqin etish ko'rsatilgan unsurlarni aniq chegaralash uchun va shu orqali jazoning mohiyati va o'rnini anglashda qiyinchiliklarga duchor bo'lmaslik uchun imkon beradi.

Jazo jinoyat huquqining asosiy institutlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Jazo tizimi bu jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan sud tomonidan tayinlanishi mumkin bo'lgan va jinoyat qonunida yengilidan og'irligiga qarab joylashtirilgan jazo turlarining yig'indisidir.

Jarima aybdordan davlat daromadiga Jinoyat kodeksida belgilangan miqdorda pul undirishdir. Jarima bazaviy hisoblash miqdorining besh baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda belgilanadi. Sud jarimaning to'lanmagan miqdorini majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, xizmat bo'yicha cheklash, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi.

Majburiy jamoat ishlarining ikki yarim soati bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari miqdoridagi jarimaga tenglashtirilib, to'rt yuz sakson soatdan ko'p bo'lmagan muddatga, axloq tuzatish ishlarining, xizmat bo'yicha cheklashning, ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning har bir oyi bazaviy hisoblash miqdorining o'n olti baravari miqdoridagi jarimaga tenglashtirilib, uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga tayinlanadi.



Muayyan huquqdan mahrum qilish shaxsni sud tayinlagan muddat davomida aybdorning korxonalar, muassasalar yoki tashkilotlarda u yoki bu mansabni egallashini yoxud u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanishini taqiqlashdan iboratdir.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish jazosiga qo'shimcha jazo tariqasida tayinlangan bo'lsa, asosiy jazoning butun muddatiga, bundan tashqari sud hukmi bilan tayinlangan muddatga joriy etiladi. Bu jazo boshqa asosiy jazolarga qo'shimcha jazo tariqasida tayinlanganda va mahkum shartli hukm qilinganda uning muddati hukm qonuniy kuchga kirgan vaqtdan boshlab hisoblanadi.

Majburiy jamoat ishlari mahkumni haq to'lanmaydigan foydali jamoat ishlarini bajarishga majburiy tarzda jalb qilishdan iboratdir. Mahkum ishlayotgan yoki o'qiyotgan bo'lsa, majburiy jamoat ishlari ishdan yoki o'qishdan bo'sh vaqtda o'taladi.

Mahkumlar majburiy jamoat ishlarini o'tashi mumkin bo'lgan joylar (obyektlar) va majburiy jamoat ishlarining turi mazkur jazoning ijrosini nazorat qiluvchi organlar tomonidan belgilanadi.

Majburiy jamoat ishlari bir yuz yigirma soatdan to'rt yuz sakson soatgacha bo'lgan muddatga tayinlanadi va olti oy davomida kuniga to'rt soatdan ko'p bo'lmagan vaqtda, mahkumga bog'liq bo'lmagan holatlar yuzaga kelgan taqdirda esa, bir yilgacha bo'lgan muhlatda kuniga to'rt soatdan ko'p bo'lmagan vaqtda o'taladi.

Mahkum jazoni o'tashdan bo'yin tovlagan taqdirda, sud majburiy jamoat ishlarining o'talmagan muddatini majburiy jamoat ishlarining to'rt soatini ozodlikni cheklashning yoki ozodlikdan mahrum qilishning bir kuniga tenglashtirgan holda hisoblab, ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi. Jazoni o'tashdan bo'yin tovlanilgan vaqt jazoning o'talgan muddatiga qo'shib hisoblanmaydi.

Axloq tuzatish ishlari shaxs ish haqining o'n foizidan o'ttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda uni mehnatga majburan jalb qilishdan iborat bo'lib, jazo sudning hukmiga muvofiq mahkumning o'z ish joyi yoki



mazkur jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan boshqa joylarda o'taladi.

Axloq tuzatish ishlari olti oydan uch yilgacha muddatga tayinlanadi.

Agar shaxs sud tomonidan tayinlangan axloq tuzatish ishlari muddatining jami bo'lib o'ndan bir qismidan ko'prog'ini o'tashdan bo'yin tovlasa, sud axloq tuzatish ishlarining o'talmagan muddatini xuddi shu muddatga ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi. Jazoni o'tashdan bo'yin tovlagan vaqt jazoning o'talgan muddatiga qo'shib hisoblanmaydi.

Xizmat bo'yicha cheklash — harbiy xizmatni kontrakt bo'yicha o'tayotgan harbiy xizmatchini sud hukmida ko'rsatilgan muddat davomida muayyan huquq va imtiyozlardan mahrum qilib, pul ta'minotining o'n foizidan o'ttiz foizigacha bo'lgan miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolishdan iborat.

Xizmat bo'yicha cheklash jazo chorasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan hollarda ikki oydan uch yilgacha muddatga qo'llaniladi.

Xizmat bo'yicha cheklash tariqasidagi jazoni o'tash muddati davomida mahkumning mansabini, harbiy yoki maxsus unvonini oshirish mumkin emas, jazoni o'tagan vaqt esa, uning ko'p yil ishlaganlik, navbatdagi harbiy yoki maxsus unvon hamda pensiya olish uchun asos bo'ladigan xizmat muddatiga qo'shilmaydi.

Ozodlikni cheklash sud tomonidan mahkumga nisbatan yashash joyini u yoki bu sabab bilan tark etishni butunlay taqiqlashdan yoki sutkaning muayyan vaqtida yashash joyidan chiqishni cheklashdan iborat. Ozodlikni cheklash bir oydan besh yilgacha muddatga tayinlanadi.

Intizomiy qismga jo'natish — muddatli harbiy xizmat harbiy xizmatchisini sud tomonidan belgilangan muddat mobaynida ichki tartibi ancha qattiq bo'lgan maxsus harbiy qismga joylashtirish orqali, muayyan huquq va imtiyozlardan mahrum etishdir.

Intizomiy qismga jo'natish jazosi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan hollarda uch oydan bir yilgacha muddatga qo'llaniladi.

Ozodlikdan mahrum qilish mahkumni jamiyatdan ajratib jazoni ijro etish koloniyasi yoki turmaga joylashtirishdan iboratdir.



Ozodlikdan mahrum qilish bir oydan yigirma yilgacha muddatga belgilanadi, ushbu moddaning uchinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish yigirma yildan ortiq, lekin yigirma besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga belgilanadi va faqat javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish (97-moddaning ikkinchi qismi) va terrorizm (155-moddaning uchinchi qismi) uchun tayinlanishi mumkin.

Ozodlikdan mahrum qilish Jinoyat kodeksining 60-moddasida nazarda tutilgan bir necha jazolarni qo'shish tartibida tayinlanganda, uning muddati yigirma besh yilgacha belgilanishi mumkin.

Ozodlikdan mahrum etishga hukm qilinayotgan ayollarga hamda oltmish yoshdan oshgan erkaklarga nisbatan tayinlanayotgan jazo muddati Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan ozodlikdan mahrum etish eng ko'p muddatining uchdan ikki qismidan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilish favqulodda jazo chorasi bo'lib, mahkumni maxsus tartibli jazoni ijro etish koloniyasiga joylashtirish orqali jamiyatdan muddatsiz ajratib qo'yishdan iboratdir.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi faqat javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish (97-moddaning ikkinchi qismi) va terrorizm (155- moddaning uchinchi qismi) uchun belgilanadi.

Harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish – harbiy yoki maxsus unvonga ega bo'lgan shaxs og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat uchun hukm qilinganida sud hukmi bilan mazkur unvondan mahrum qilinishi mumkin.

Huquqni muhofaza qiluvchi organ, yuridik xizmat yoki boshqa davlat organlari xodimlariga berilgan unvonlar, martaba darajalari maxsus unvonlar hisoblanadi va ulardan mahrum qilinishi ham mazkur qoidalarga asoslanadi.

Oliy harbiy yoki maxsus unvonga yoxud O'zbekiston Respublikasining davlat mukofotiga ega bo'lgan shaxs og'ir yoki o'ta og'ir jinoyati uchun hukm qilinganida sudning hukm asosida kiritadigan taqdimnomasiga binoan mazkur unvon yoki mukofotdan mahrum qilinishi mumkin.



Jazo – jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan davlat nomidan sud hukmi bilan qo'llanadigan va mahkumni qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklardan mahrum qilish yoki ularni cheklashdan iborat majburlov chorasidir (JK 42-moddasi 1-qismi).

Jazoning chora sifatidagi sifat belgilari ta'rifida ta'sir ko'rsatish usulining mazmundorlik tomoni, ya'ni uning turi anglanadi (masalan, jarima ko'rinishidagi jazoning sifat ta'rifini pulni undirishda ifodalanadi). Miqdor jihatidan ta'riflash u yoki bu usulni qo'llash chegaralarini (masalan, jarimaning miqdoriy ta'rifini sifatida uning miqdori, ozodlikdan mahrum etish holida jazoni o'tash muddati va sh.k. belgilarni) qamrab oladi. Qonun tomonidan belgilangan jazoning mazkur ta'rif belgilaridan chetga chiqishga hech kim haqli emas. Faqat jazo doirasida chora sifatida sud jinoyat qonuni asosida, jazo muddatlari va tartibini belgilagan holda, miqdoriy, ba'zan esa sifat chegaralarda muayyan aniq bir shaxsga nisbatan jazo chorasi qo'llanilishini belgilashga haqlidir.

Jazo sifatida faqat majburlov xususiyatdagi choralar, ya'ni har kimning ixtiyoridan qat'i nazar, xususan ushbu choralar qo'llanilayotgan shaxsning ham, boshqa shaxslarning (masalan, jazoni ijro etish organlarining xizmatchilari bo'lgan va shuningdek, korxona, muassasa, tashkilotlarning va boshqa mansabdor shaxslarning) ixtiyoridan qat'i nazar ijro etish uchun majburiy bo'lgan choralar tan olinishi mumkin. Bunda jazolanuvchi shaxsning unga nisbatan qo'llanilayotgan jazo choralari subyektiv munosabatda bo'lishi mazkur choralarning majburlov xususiyatda bo'lishiga ta'sir ko'rsatmasligini inobatga olish lozim. Xususan, mahkum etilgan shaxs jazoni o'zi ixtiyoriy tarzda (masalan, jarimani ixtiyoriy to'lash) o'tashi ham, jazo uning ixtiyoriga qarshi (masalan, uni ozodlikdan mahrum etish va sh.k.) yo'sinda ijro etilishi ham mumkin va bu jazoning albatta ijro etilishini, ya'ni uning majburlov xususiyatini bekor qilmaydi.

Jazo maqsadi – bu davlat tomonidan jazoni qo'llash vositasida erishishga intilayotgan yakuniy natijadir.

Jinoiy faoliyatni davom ettirishga to'sqinlik qilish jazoning maxsus maqsadi sifatida shaxsni, uning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlari, xususi-



mulk, tabiiy muhit, tinchlik, insoniyat xavfsizligini himoya qilish yo‘lidagi Kodeks vazifalarining xususiy tarzda namoyon bo‘lishini tashkil etadi. Jazoni belgilash yoki qo‘llash orqali davlat kelajakda jinoiy faoliyatni sodir etish mumkinligiga yo‘l qo‘ymaslikka harakat qiladi.

Maxsus prevensiya sudlangan shaxs tomonidan yangi jinoyatlar sodir etilishining oldini olishdan iborat. Maxsus oldini olish maqsadini amalga oshirishni ta‘minlash orqali sud qonun asosida va JK tegishli moddasi sanksiyasi doirasida mahkum uchun jazo turini va miqdorini qat’iy darajada belgilaydi. Ayni shu maqsadga erishish uchun shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyatga davlatning munosabat bildirish tezkorligi ham ahamiyatlidir. Jazolanish muqarrarliligi va qo‘llanish tezkorligi uning shafqatsizligidan ko‘ra maxsus prevensiya maqsadi uchun samaraliroqdir.

Jazoni qo‘llashdagi umumiy prevensiya maqsadi muayyan sudlangan shaxs uchun muayyan jazo turini va miqdorini belgilashda, davlat shu yo‘l orqali jamiyatning boshqa a‘zolarini g‘ayriqonuniy qilmishlarni sodir etishdan ogohlantirishga intilishidan iboratdir. Umumiy ogohlantirishdagi jinoiy qilmishlarni sodir etishdan tiyib turuvchi asos bunday shaxslarning jinoyatning ko‘ngilsiz oqibatlari haqidagi tasavvuri bilan, ya’ni har bir jinoiy qilmish uchun jinoiy javobgarlik belgilanganligi, jazoning qattiqqo‘lligi darajasi jinoyatning og‘irligi darajasi bilan belgilanishi, jinoyat sodir etilgan taqdirda javobgarlikning amaliyligi va muqarrarliligi bilan shartlanadi. Bunda JKda mujassamlangan jazo tahdidining amaliyligi faqat uning qo‘llanishi holatida namoyon bo‘lishini nazarda tutmoq lozim. Bunday hollarda, beqaror unsurlar jazoni o‘zlari uchun salbiy oqibatlari bilan zararli bo‘lgan jinoyatning muqarrar oqibati sifatida qabul qiladilar.

Qo‘shimcha turdagi jazolardan birining qo‘llanishi boshqa toifa jazo turining qo‘llanishiga to‘sqinlik qilolmasligini inobatga olish lozim. Masalan, agar aybdorga nisbatan qo‘shimcha jazo sifatida uni harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish jazo turi qo‘llangan bo‘lsa, bu holda, uni shuningdek, muayyan huquqdan mahrum qilish ham qo‘llanishi mumkin. Biroq bu holda, yuqorida ta’riflangan muayyan



huquqdan mahrum qilish ko‘rinishidagi jazo turining qo‘llanishiga to‘sqinlik qiluvchi sharoitlarning mavjud emasligini aniqlash zarur bo‘ladi.

Jarima – sud tomonidan JKda belgilangan chegaralar doirasida va jinoyatni sodir etish paytiga qadar qonunchilikda belgilangan eng kam oylik ish haqining muayyan miqdoriga muvofiq keladigan me’yorda davlat foydasiga majburiy undiriladigan pul to‘lovidir.

“Jazo tushunchasi va tizimi” mavzusi jinoyat huquqi nazariyasida markaziy o‘rin tutadi. Bu mavzuni chuqur o‘rganish orqali talabalar jazo institutining mazmun-mohiyati, uning huquqiy-tarbiyaviy ahamiyati, shuningdek, jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qo‘llaniladigan turli jazo choralarining turlari va tartibi haqida keng tasavvurga ega bo‘ladilar.

Mavzuni o‘zlashtirish natijasida talabalar:

- jazoning huquqiy va ijtimoiy mazmunini anglaydilar;
- jazolarning tasnifi, maqsadi va ularni qo‘llashdagi prinsiplarni o‘rganadilar;
- har bir jazo turining amaliyotda qanday qo‘llanilishini tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradilar;
- jinoyatga qarshi kurashda jazolarning profilaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy himoya vazifalarini tushunadilar.

Shuningdek, mazkur mavzuning o‘quv jarayoniga kiritilishi talabalarda jinoyatga huquqiy baho berish, sud-huquq faoliyati doirasida mustaqil fikrlash va qonuniy qarorlar chiqarish malakasini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu orqali ular huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga hissa qo‘shadigan mutaxassis sifatida yetishib chiqishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. Jinoyat huquqi O‘zbekiston Respublikasi IIV akademik litseylari uchun darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023 – 184b
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – asosiy normativ hujjat.



4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi – jinoyat ishlari yuritilishi tartibini belgilaydi.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – jinoyat huquqining asosiy prinsiplari shu yerda belgilangan.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining plenum qarorlari
7. M. Rustambayev. "Jinoyat huquqi (Maxsus qism)" – jinoyat turlarining tahlili.